

Väg 56 delen förbi Äs

Arkeologisk bedömning av potential för ny upptäckt av fornlämning

Katrineholms kommun, Södermanlands län

Vägplan val av lokaliseringsalternativ 2012-12-06

Projektnummer: 109430

Beställare:

Trafikverket region ÖST

Box 1140

631 80 Eskilstuna

Telefon:0771-921 921

Projektledare: Ulrica Eriksson

Uppdragsnummer: 109430

Ärendenummer: TRV 2012/49964

Konsult:

Arkeologhuset

c/o Mattias Pettersson

Bondvägen 167

136 75 Vendelsö

Tel. 08-776 09 74/073-779 18 79

Kontaktperson: Roger Wikell

Arkeologisk bedömning av potential för ny upptäckt av fornlämning

Befintlig sträckning av Väg 56

Sammanfattning av möjliga fornlämningar i punktform:

- Äldre vägsystem av hålvägar med bro/vadställe
- Gravvar/gravfält och runsten vid hålväg/bro
- Offerdepå i Aspån?
- Stenåldersboplatser och gravar på åsen

Vägen går genom Äs samhälle i söder och vidare norrut förbi Äs gård. Vägen följer rullstensåsens N-S sträckning. Ortnamnet Äs betyder just Äs. Mellan samhället och gården Äs möts två vattendrag som bryter igenom åsen som just här bildar en låg pasströskel. Vattendragen, bildar sedan Aspån, som rinner västerut mot sjön Öljaren. Denna punkt i landskapet (1 på specialkarta) har en mycket *strategisk betydelse*, och har med all sannolikhet haft det långt ner i forntiden.

Åsar är forntidens ”motorvägar” genom att de var tämligen lättframkomliga och torra under större delen av sommarhalvåret. Det är inte ovanligt att man kan finna flera generationer av olika vägar bredvid varandra på åsarna. Den befintliga landsvägen med asfalt kan till stora delar täcka den äldre landsvägen. Men otaliga smärre ändringar av sträckningen har resulterat i att vägar med olika ålder ofta löper parallellt med varandra. Den äldsta delen av detta vägsystem är enkla rid- och gångstigar, så kallade *hålvägar*. Inga hålvägar, eller äldre landsvägar registrerade, men erfarenheten säger att särskilt hålvägar är vanliga på åsar. Med mycket stor sannolikhet finns det oregistrerade hålvägssystem på åsen längs hela Väg 56:s nuvarande sträckning.

I samband med hålvägar är det inte ovanligt att påträffa *gravar*, både enstaka gravar (stensättningar, rösen eller skeppssättningar) eller smärre gravfält från både äldre och yngre järnålder. Intressant i det här sammanhanget är att ett mindre gravfält (Raä 91) med 6 högar finns vid Röda Bygget (2 på kartan). Gravfältet ligger just där åsen möter åkermarken, och det är inte omöjligt att den äldre vägsträckningen i form av hålvägar har passerat nära intill gravfältet. En besiktning i fält kan pröva om så är fallet. Gravvar ligger ofta intill hålvägar, och vid naturliga brytpunkter i terrängen, som den vid Röda Bygget där åsen möter åkern. Ytterligare gravar finns bokförda i fornlämningsregistret vid Äs gård (Raä 179). Uppgiften gör gällande att vid grundgrävning för mangårdsbyggnaden hittades ”krukor med ben i”, men att dessa kastades bort av arbetarna.

Med all sannolikhet härrör dessa fynd (Raä 179) från ett till stora delar förstört gravfält som har legat bredvid vägen (3 på kartan). Det är svårt att säga vilken tidsperiod gravfältet har tillhört, men det är inte ovanligt med mycket stora gravfält från *äldre järnålder* just på åsar. Äldre järnålderns gravfält har i regel låga konstruktioner, så de är svåra att se. Vid Äs gård kan således döljas ett äldre

järnåldersgravfält. Kan man vid en arkeologisk undersökning finna igenfyllda hålvägar?

Det är heller inte ovanligt att gravar ligger vid broar och vadställen över vattendrag. Ur denna synpunkt blir läget där ovannämnda åar går samman och övertvåras åsen (1 på kartan) mycket intressant. Här bör äldre broar/vadställen finnas, vid vilket de äldre hålvägssystemen har sammanstrålat. Liknande vägstrategiska lägen markeras på andra håll i Sörmland ofta av gravar, vilket fornlämning Raä 179 vid Äs gård möjligtvis indikerar. En arkeologisk undersökning kan förhoppningsvis återfinna både hålvägar och gravar vid broläget. Det är också mycket vanligt att runstenar står vid broar, och det är inte osannolikt att Julitabygdens enda runsten ursprungligen har stått vid det aktuella broläget över Aspån. Runstenen hittades 1973 i Julita kloster, där den redan under medeltid hade lagts in som tröskelsten. Man kan fråga sig om det finns fler runstenar vid broläget, vilka idag är nersjunkna i åbrädden?

För att dröja ännu en stund vi det strategiska broläget, kan vi fråga oss om det inte har funnits en *offerplats* här? I vattendrag har rituella depositioner förekommit från stenålder och framåt, vilket inte minst belyses av två kända lokaler i Södermanland: Hyndevadsström nära Eskilstuna och Täckhammars bro norr om Nyköping. Båda förekomsterna ligger vid vad/bro, och det är inte omöjligt att en liknande situation föreligger vid Väg 56 överfart av Aspån. Noterbart är att det dominanta Viksberget, med en imponerande fornborg (Raä 12), ligger omedelbart öster om broläget. Fornborgar har ofta tolkats i rituella termer av senare tid forskning. Här kan en intressant koppling finnas till eventuella offerfynd.

Till sist ska det sägas att *stenåldersboplatser* är mycket vanliga på rullstensåsar i Södermanland. På gården Äs finns ett 20-tal stenyxor registrerade i FMIS (Raä 199), vilka består av typer från både yngre och äldre stenålder. Vidare finns det en stenyxa söderut vid åsen (Raä 117). Fynden av stenyxor pekar klart på att det finns oregistrerade boplatser i närområdet. En boplatser med oklar utsträckning är också nyligen registrerad mellan Posttorp och Segerhult alldeles intill befintlig sträckning av Väg 56. Denna boplatser har fornlämningsnummer 138 för Julita socken, och enligt beskrivningen i FMIS är den mycket fyndrik med fynd av flinta, kvarts, stenyxor och skärvsten. Denna plats innehåller förmodligen nedslag från olika delar av stenåldern. Vi kan räkna med att den här åsen har besökts av människor redan då sluttningarna utgjorde sandstränder för 7000-8000 år sedan. Klart är att åsen bebotts för 6000 år sedan, då det första jordbruket infördes i östra Svealand. Fynd från den här tiden är vanliga i Södermanland, och de påträffas ofta på sluttningarna av åsarna, vilket gör att hela åsen där nuvarande Väg 56 går är ett potentiellt läge för boplatser från denna tid. Egentligen också för den äldre stenåldern som vi nyss nämnde. För runt 5000 år sedan fanns en stenålderskultur som arkeologerna kallar *stridsyxekultur* eller *båtyxkultur*, efter de speciella stenyxor de hade. Flera stridsyxor är funna i Julita, och en återfinns i samlingen på Äs gård (Raä 199). Det är oklart var den yxan är funnen, men det är högst sannolikt att "stridsyxefolket" även hade sina boplatser på åsen. Det är en vanlig lokalisering av fynd för denna tid. Ett särdrag för denna kultur är att begravingar ligger i

långa rader – så kallade *linjegravfält*, och då på sandiga höjdsträckningar. Förutom boplatser kan vi *alltså* räkna med gravar även från stenåldern på åsen.

Alternativ 2

- Stenåldersboplatser på höglänta skogsmark/åsen
- Gravvar, hålvägar och kolbottnar i skogsmark
- Boplatslämningar i åkermark

Sträckningen för Alternativ 2 berör följande registrerade fornlämningar: en milstolpe (Raä 226), en fyndplats för stenyx (Raä 117), ett hyttområde (Raä 148), samt ett mindre gravfält (Raä 91). Fornlämningarna återfinns främst i sträckningen södra del, utom gravfältet (Raä 91) som ligger i norr. Där emellan föreligger ett till synes tomt område utan registrerade fornlämningar. Men erfarenheten säger att här bör fornlämningar från dels stenålder, dels brons- och järnålder upptäckas. Knappt 100 m öster om Alternativ 2, mellan Åtorp och Kolbäck, är en *backstuga* markerad på Häradsekonomiska kartan.

Stenåldersboplatser bör kunna upptäckas i det höglänta skogsområdet i alternativets mellersta och södra del, omedelbart öster om samhället Äs. I så fall handlar det om *strandbundna boplatser* som domineras av *slagen kvarts*, spåren efter fiskare och säljägare. I det höglänta området ligger även en registrerad fornborg (Raä 12), dock utanför vägkorridoren. Det är sannolikt att det finns *härddar och kokgropar* från samma tid som fornborgen på Viksberget. Borgar av den här typen dateras vanligen till bronsålder/äldsta järnålder och är vanliga i Södermanland (ca 300 stycken är kända). Under *äldre järnålder* är det också mycket vanligt med *härddar i skogsmark*, förmodligen spåren efter extensivt skogsbete, jakt, tjär- och kolframställning etc.

I norra delen av skogsområdet har man en vidträckt utsikt över östra delen av Julitabygden. Topografiska lägen av denna karaktär hyser ofta gravar i form av *ensamliggande stensättningar och rösen*. Det är mycket möjligt att oupptäckta gravar kan finnas här. Det är heller inte otänkbart att det finns oregistrerade hålvägar i skogsområdet, vilka ofta flankeras av forntida gravar. Slutligen bör *kolbottnar* och andra lämningar från äldre tiders skogsbruk kunna finnas på skogen.

Efter skogen går vägsträckningen ut i det öppna åkerlandskapet. Boplatser från brons- och järnålder återfinns ofta i åkermark. Det är mycket möjligt att så även är fallet här. Erfarenhetsmässigt känns det som att delarna närmast åsen i norr är mest lämpliga eftersom de ligger på lätt-dränerad sandjord, och vänder sig mot söder. Och ju högre upp mot åsen man rör sig, desto större är chansen att man finner stenåldersboplatser. På åsen bör även hålvägar kunna upptäckas, vilket närmare redogörs för under "Befintlig Väg 56" ovan.

Alternativ 3

- Stenåldersboplatser på höglänta skogsmark/åsen
- Gravvar, hålvägar och kolbottnar i skogsmark
- Boplatslämningar i åkermark

Endast ett ringa antal kulturhistoriska lämningar är registrerade i FMIS. Samma milstolpe som i Alternativ 2 berörs (Raä 226) i södra delen av sträckningen. Vägen går sedan in över ett höglänt skogsområde utan registrerade fornlämningar, och faller i sin mellersta ut i det öppna kulturlandskapet. Vid gården Segerhult är en gränsmarkering registrerad (Raä 180). Det rör sig om ett *jättelikt flyttblock* av iögonfallande storlek och form som ligger på en mindre kulle, och platsen har fått det talande namnet "Domkyrkoberget". Här skulle man kunna förvänta sig olika typer av offerfynd, som stenyxor, vilket är belagt från andra håll i Södermanland. Vägen tangerar här likaså fyndplatsen för en stenyxa (Raä 181).

Den arkeologiska bedömningen för Alternativ 3 är likartad som den för Alternativ 2. I det höglänta skogsområdet kan vi förvänta oss stenåldersboplatser, aktivitetsytor från äldre järnålder, hålvägar och enstaka gravar, och så kolbottnar och andra lämningar från historisk tid som hör skogsmarkerna till. Möjligtvis finns små torpgrunder och backstugor.

I den öppna åkermarken, återigen, är det troligt att boplatser från brons- och järnålder kan upptäckas. Omedelbart öster den planerade vägen är, som nyligen nämnts, en stenyxa funnen (Raä 181). Det är inte otänkbart att även stenålder finns i åkermarken, även om det traditionellt sett är vanligare att finna stenålder på åsar, vilket också är fallet i vägalternativets norra del. Här finns en registrerad boplatz (Raä 138), vars begränsning är oklar.

Alternativ 4

- Stenåldersboplatser på höglänta skogsmark/åsen
- Gravdar, hålvägar och kolbottnar i skogsmark
- Boplatzlämningar i åkermark

Den arkeologiska bedömningen för Alternativ 3 är av uppenbara skäl likartad med Alternativ 2 och 3, eftersom vägen i stort sett går igenom samma höglänta skogsområde. Vägen går även ut i samma öppna kulturlandskap i sin mellersta del, och sträckningen sammanfaller i höjd med Segerhult Alternativ 2.

I fornlämningsregistret är få fornminnen registrerade. Sträckningen tangerar det under Alternativ 2 redovisade "Domkyrkoberget" (Raä 180). Strax öster om vägen vid Segerhult är en fyndplats för stenyxa registrerad (Raä 181). Dock är möjligheten att finna oupptäckta fornlämningar stor liksom i de övriga vägalternativen. Något som bekräftas av att det på hög höjd på skogsområdet Heden har påträffats stenålderslokaler med slagen kvarts på nivåer av 75 – 80 meter över havet. Boplatserna är i skrivande stund inte registrerade, trots att de har varit kända i bortåt 15 år av arkeologer sysselsatta med den äldsta stenåldern i östra Svealand. Dessa fyndplaster är dock publicerade hos Åkerlund, Hammar & Wikell 1996 och Åkerlund 1996. De bör skyndsamt registreras. Med all sannolikhet är dessa fornlämningar spåren efter de första koloniserarna i regionen för bortåt 10 000 år sedan. Havet stod då runt 75 meter högre än i dag, och vad vi ser är spåren efter båtburna säljägare.

Allteftersom landhöjningen fortsatte bildades nya hamnlägen på lägre nivåer i landskapet, och de båtburna säljägarna följde naturligtvis efter. Skogen innehåller därför sannolikt ett stort antal boplatser från ett svunnet skärgårdslandskap. Den arkeologiska bedömningen är att det är mycket stor chans att finna stenåldersboplatser i de höglänta skogsområdena, ett påstående som gäller för samtliga vägalternativ.

Vidare så bör inom Alternativ 3:s sträckning även hålvägar, enstaka gravar, kolbottnar, torpgrunder etc. kunna upptäckas liksom för vägsträckning 2 och 3. Likaså är förutsättningarna desamma i åkermarken i sträckningens norra del. Här kan boplatser från brons- och järnålder finnas. Vid Segerhult har Alternativ 4 samma sträckning som Alternativ 3, med möjligheter till att finna stenåldersboplatser i åsens närhet. Man kan till sist fråga sig om det finns ett försvunnet/oregistrerat järnåldersgravfält vid Segerhult?

TRAFIKVERKET

Trafikverket, 631 80 Eskilstuna. Besöksadress: Tullgatan 8.
Telefon: 0771-921 921, Texttelefon: 0243-795 90

www.trafikverket.se